

Сердюк Л. З. Чинники внутрішньої мотивації учіння студентів ВНЗ / Л. З. Сердюк / Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 679. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький нац. у-т, 2014. – С. 148-156.

УДК 159.923.2 : 159.947.5

Людмила Сердюк

м.Київ

ЧИННИКИ ВНУТРІШНЬОЇ МОТИВАЦІЇ УЧІННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Завданням освітнього процесу сучасного ВНЗ є не лише професійна підготовка студентів, навчання предметним знанням, вмінням та навичкам майбутніх фахівців, а й формування та розвиток особистості – активного суб'єкта власного життя, здатного до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції.

Саме характер мотивів, що лежать в основі діяльності, визначають спрямованість і зміст активності особистості, її включеність, осмисленість, задоволеність. Навчальну діяльність студентів ВНЗ, на відміну від учнів загальноосвітніх шкіл, цілком обґрунтовано можна назвати навчально-професійною. Як відомо, примусити вчитися неможливо, потрібне осмислене бажання у студентів освоювати обрану професію, тобто необхідна мотивація учіння як *самодетермінований* процес.

Як зазначав С. Л. Рубінштейн, для того, що людина, яка навчається, по-справжньому включилася в роботу, необхідно зробити так, щоб поставлені в ході учбової діяльності завдання були не лише зрозумілими для неї, але й внутрішньо прийнятними, тобто щоб вони набули значимості і знайшли, таким чином, відгук і опорну точку в її переживаннях [2]. Тому важливого значення набуває виділення *зовнішніх і внутрішніх мотивів*

учіння та розгляд мотивації учіння як процесу детермінації і самодетермінації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема мотивації особистості вважається однією із найбільш важливих проблем загальнопсихологічної теорії та практики. Про це свідчить значна кількість праць відомих дослідників: М. І. Алексєєвої, В. Г. Асєєва, Дж. Аткинсона, В. К. Вілюнаса, Є. П. Ільїна, Ю. Кюля, О. М. Леонтєєва, Д. О. Леонтєєва, М. Ш. Магомед-Емінова, Д. Макклелланда, А. К. Маркової, А. Маслоу, А. Мехрабіана, В. Е. Мільмана, Ж. Нюттена, Р. Френкіна, Х. Хекхаузена та ін. Однак наявні концепції мотивації різняться теоретичними та термінологічними установками, що зумовлює відсутність єдиного розуміння мотиваційних термінів та складових мотивації людини. Різноманітність поглядів спостерігається передусім щодо пояснення змістовної та динамічної сторін мотивації, виділення чинників детермінації та самодетермінації поведінки.

Ми приєднуємося до позицій тих науковців, методологічним підґрунтям досліджень яких стали уявлення про людину як складну самоорганізовану систему, яка є активним суб'єктом власного життя (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, М. Й. Боришевський, Б. С. Братусь, А. В. Брушлінський, Е. В. Галажинський, Є. І. Головаха, К. В. Карпінський, В. Є. Ключко, О. О. Кронік, Д. О. Леонтєєв, Н. А. Логінова, С. Д. Максименко, В. М. Мясіщев, Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін.). Найбільш повно проблеми саморозвитку та самоздійснення особистості розкриваються в генетичній психології С. Д. Максименка, реалізуючись в межах генетико-моделюючого підходу. Згідно з цим підходом, саморозвиток трактується як фундаментальна здатність людини стати і бути відповідним дійсності суб'єктом власного життя, реалізувати власний потенціал, а особистість розуміється як функція біосоціальної нужди.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування цілісної організації мотивації учіння особистості як самодетермінованого феномена, визначення чинників внутрішньої мотивації учіння студентів ВНЗ, виявлення типів мотиваційної спрямованості, синергетичних чинників мотивації учіння та умов її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка методологічно обґрунтованих концептуальних засад вивчення цілісної організації мотивації учіння особистості, чинників її формування передбачає дослідження її структури і динаміки, а також тих зв'язків, в які особистість включена в процесі своєї життєдіяльності. Врахування в дослідженні системної сутності феномену мотивації зумовлює необхідність звернення до методології системного підходу.

В даному ключі обґрунтованим і конструктивним є підхід, запропонований В. Г. Асєєвим [2], згідно з яким основними принципами цілісної організації мотиваційної сфери особистості є принцип смислової інтеграції мотивів, принцип єдності актуальної і потенційної форм існування мотивів та ін. До системно-рівневої (цілісної) організації мотиваційної сфери звертався А. А. Файзулаєв, який одним із перших ставив питання про використання ідей системного підходу в дослідженнях мотивації особистості [3, 4]. Проте, проблеми внутрішньорівневих та міжрівневих зв'язків між мотиваційними явищами є маловивченими. Можливості дослідження таких зв'язків містяться в методології системного підходу.

Вивчення мотивації – це аналіз причин і факторів, які ініціюють та енергетизують активність людини, а також спрямовують, підтримують і приводять до завершення певний поведінковий акт. Ми визначаємо *мотивацію учіння* не як сукупність мотивів чи потреб людини, а як динамічний аспект функціонування організму, який забезпечується складною структурно-рівневою мотиваційною системою. Системоутворюючим фактором цієї системи – мотивації учіння – є саморозвиток особистості.

Витоком саморозвитку (а отже, і особистості в цілому) є *нужда* як енергетично-інформаційна сутнісна якість, що забезпечує експансію життя в онто- і філогенезі. Нужда виступає як єдина вихідна інтенційна сила, діяльність якої «запускає» складну систему «особистість» і забезпечує її розвиток як саморозвиток [5].

Аналіз поглядів багатьох сучасних психологів – Л. І. Анциферової, М. Й. Боришевського, Є. І. Головахи, Д. О. Леонтєва, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелевої та ін. – дає підстави виділити нові передумови для більш активного і глибокозмістовного розуміння мотивації учіння особистості, а отже і саморозвитку та самореалізації особистості в цілому.

Перш за все, це стосується, самої потреби в самореалізації, яка належить до вищих потреб, актуалізує потенційні можливості особистості, підтримує внутрішній стан напруження особистості, має соціальний характер (досягнення соціального статусу) тощо. Рушійні сили особистісного розвитку локалізовані також в самій особистості, а зовнішні фактори втрачають свою програмуєчу роль. Як зазначає ряд дослідників (І. С. Кон, Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, С. Р. Пантїлєєв та ін.), однією із найважливіших детермінант *саморозвитку і самоздійснення* людини є її *ставлення до себе* (самоствалення). Ще однією важливою індивідуальною характеристикою людини, що опосередковує процес її саморозвитку та самореалізації, є перспектива майбутнього – показник того, в якій мірі і яким чином очікуване хронологічне майбутнє стає частиною теперішнього життєвого простору (Ж. Нюттен, К. Левін).

Таким чином, основою концептуальної моделі дослідження мотивації учіння як цілісного самодетермінованого феномену визначено такі базисні вектори як: *потреба в самореалізації, самоствалення та перспектива професійного майбутнього*.

У межах визначеної в сучасній психології термінології дослідники

користуються такими конструктами, як внутрішня мотивація та зовнішня мотивація (інтринсивна та екстринсивна мотивація).

Внутрішня мотивація – конструкт, що описує такий тип детермінації поведінки, коли ініціюючі і регулюючі її фактори виникають *зсередини* особистісного «Я» та повністю перебувають *усередині* самої поведінки. Внутрішньомотивована діяльність не потребує заохочень, зовнішніх винагород, крім самої активності людини. Така діяльність є самоціллю, а не засобом досягнення якоїсь іншої мети». Пояснення цього типу мотивації забезпечується безліччю теорій: теорія компетентності і мотивації ефективністю; теорії оптимальності активації і стимуляції; теорія особистісної причинності; теорія самодетермінації; теорія «потоків» та ін.

Зовнішня мотивація – конструкт для опису детермінації поведінки в тих ситуаціях, коли фактори, які її ініціюють і регулюють, перебувають *поза* «Я» особистості або *поза* поведінкою. Досить ініціюючому і регулюючому факторам стати зовнішніми, як вся мотивація здобуває характер зовнішньої. Найбільш яскраво концептуалізація даного типу мотивації представлена в біхевіористичних теоріях і в теоріях інструментальності.

Мотивована поведінка є результатом дії двох факторів: особистісного і ситуаційного. Під *особистісним* фактором розуміються мотиваційні диспозиції особистості (потреба, потреби, мотиви, установки, цінності), а під *ситуаційним* – зовнішні умови середовища (поведінка інших людей, ставлення, оцінки, реакції оточуючих та ін.). Слід зазначити, що коли мова йде про зовнішні фактори, то, як зазначає В. І. Чирков [6], аналізуються, насамперед, не об'єктивні параметри середовища, а оцінки та інтерпретації особистістю контекстуальних аспектів своєї поведінки, тобто суб'єктивне відображення об'єктивних умов і те значення, яке вона цим умовам надає.

Чинниками мотивації, крім задоволення базових потреб, є також орієнтація на певні цінності. Якщо діяльність здійснюється заради внутрішніх цінностей, мотивація стає внутрішньою, якщо заради зовнішніх –

мотивація стає зовнішньою, що супроводжується низьким рівнем внутрішнього психологічного комфорту. До динамічних характеристик смислових утворень відносяться і напруга, що виникає при співвіднесенні екзистенціальних очікувань особистості і актуальної життєвої ситуації, міри важливості особистісної цінності та оцінки суб'єктом міри її реалізації в житті, тобто пов'язані із процесами здійснення зворотного зв'язку в процесах регуляції життєдіяльності.

В емпіричному дослідженні виявлення чинників зовнішньої та внутрішньої мотивації учіння студентів використовувались такі психодіагностичні методики: морфологічний тест життєвих цінностей (МТЖЦ) В.Ф. Сопова, Л.В. Карпушиної; тест-опитувальник самоствавлення особистості С. Р. Пантілеєва, В. В. Століна; методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т. І. Ільїної; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Дж. Крамбо, Л. Махоліка (адаптація Д. О. Леонтєва); тест-опитувальник мотивації досягнення А. Мехрабіана (модифікація М.Ш. Магомед-Емінова); тест-опитувальник «Мотивація до успіху» Т. Елерса.

Емпіричним шляхом нами умовно виділено чотири типи спрямованості мотивації учбової діяльності студентів у ВНЗ: *самореалізації, психологічного благополуччя, примусу та амотивації*, які розрізняються за виразністю особистісних детермінант і оцінках цінності навчальної діяльності для майбутнього професійного становлення. Належність до певного типу є показником потреби в особистісному розвитку, подальшій професійній діяльності та прагнення творчо розвиватися в рамках даної професії.

Перші два типи ми відносимо власне до мотивації учіння як *самодетермінованого* процесу – це внутрішня мотивація, зумовлена творчою спрямованістю особистості, самокерівництвом, прагненням до саморозвитку, високого статусного положення в соціальних контактах, прагненням до новизни. Два інші типи мотивації відносяться до процесу, *детермінованого* різними обставинами життя, – ціннісною моделлю суспільства, примусом

батьків тощо – це зовнішня мотивація, зумовлена вольовим примусом до виконання навчальних завдань, вона супроводжується психоемоційним дискомфортом, низькою задоволеністю навчанням або навіть байдужістю та апатією.

На основі проведення факторного аналізу у структурі мотиваційної системи внутрішньомотивованих та зовнішньомотивованих студентів було виділено 9 факторів, внесок яких у загальну дисперсію даних становить відповідно 76 % та 72 %. Короткий опис отриманих факторів наведено в таблиці 1. Факторний аналіз здійснювався методом головних компонент, спосіб обертання факторної структури обрано Varimax. Для оцінки міри вибіркової адекватності був використаний критерій Кайзера-Мейєра-Олкіна.

Таблиця 1

Фактори внутрішньої та зовнішньої мотивації учіння студентів

№	Внутрішня мотивація		Зовнішня мотивація	
	Факт. навант.	Фактори	Факт. навант.	Фактори
1	24,7 %	Цінності саморозвитку, саморозуміння, досягнення успіху	25,6 %	Поєднання суперечливих цінностей високого соціального статусу з небажанням змінюватися
2	11,3 %	Підтримка самоповаги та самоприйняття в міжособистісній взаємодії	13,6 %	Егоїстично-прагматичні цінності, забезпечення вдалого майбутнього при мінімальних особистих витратах
3	10,5 %	Власні ресурси підтримки саморозуміння та самоповаги	9,2 %	Зовнішні джерела підтримки належного рівня самоставлення
4	7,3 %	Сенситивність до себе та самозвинувачення	5,2 %	Креативність (-)
5	5,5 %	Самопослідовність, синергія та спонтанність	4,4 %	Мотив набуття знань і самозвинувачення (-)
6	4,7 %	Креативність та пізнавальні потреби	4,1 %	Саморозуміння та сенситивність до себе (-)
7	4,5 %	Фізична активність	3,3 %	Пізнавальні потреби (-)
8	3,8 %	Мотив отримання диплома та компетентність в часі	3 %	Самопослідовність
9	3,2 %	Мотив набуття знань та аутосимпатія	2,6 %	Мотив оволодіння професією (-)

Така характеристика факторів цілком пояснює витoki мотивації саморозвитку та самоствердження, які формують мотиваційну спрямованість на самореалізацію та психологічне благополуччя, мотивацію учіння як самодетермінованого процесу. Внутрішня мотивація забезпечується синергією її дефіцитарних потреб, підкріплюється і посилюється особистісними та соціальними потребами в саморозвитку, піддаючись когнітивно-афективній оцінці, яка виражається в інтегральній оцінці особистісних ресурсів, знаходить додаткову інтенцію, внаслідок чого підсилюється.

Поєднання факторів, що детермінують зовнішню мотивацію зумовлене не зовсім чіткими та диференційованими уявленнями сучасної молоді про майбутнє, прагненням до «красивого життя» без належного розуміння шляхів і засобів досягнення цілей.

Аналіз кореляційних зв'язків мотивів навчання у ВНЗ з показниками ціннісної сфери у вибірці внутрішньомотивованих студентів показав (всі виявлені зв'язки значимі на рівні $p < 0,001$, дані наведені в таблиці 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок мотивів навчання із ціннісними орієнтаціями
внутрішньомотивованих студентів

	Розвиток себе	Духовне задоволення	Креативність	Активні соціальні контакти	Власний престиж	Досягнення	Високе матеріальне становище	Збереження індивідуальності
Мотив набуття знань	0,13	0,26**	0,34**	0,26**	0,28**	0,28**	0,17*	0,14
Мотив оволодіння професією	0,29**	0,03	0,25**	0,16	0,04	0,08	0,07	0,15
Мотив отримання	0,01	-0,25**	-0,28**	-0,09	0,06	-0,02	0,28**	-0,10

диплома								
Мотив досягнення успіху	0,46**	0,38**	0,37**	0,39**	0,17*	0,43**	0,14*	0,13

Примітка: ** кореляція значима на рівні 0,001; * кореляція значима на рівні 0,05

Отримані дані свідчать проте, що:

– внутрішні мотиви «набуття знань» та «оволодіння професією» пов'язані із цінностями «духовне задоволення», «креативність», «активні соціальні контакти», «власний престиж», «досягнення», «розвиток себе»;

– мотив «отримання диплома» пов'язаний із цінністю «високе матеріальне становище»;

– мотив «досягнення успіху» пов'язаний із цінностями «розвиток себе», «духовне задоволення», «креативність», «активні соціальні контакти», «досягнення».

Аналізуючи кореляційні зв'язки ($p < 0,001$) мотиваційних показників із показниками самоствавлення (дані наведені в таблиці 3), слід зазначити що:

– мотивація «набуття знань» та «оволодіння професією» пов'язана з усіма показниками самоствавлення: «інтегральною оцінкою самоствавлення» «саморозумінням», «самоповагою», «очікуваням позитивного ставлення інших», «самоінтересом», «самовпевненістю», «самоприйняттям»;

Таблиця 3

Взаємозв'язок мотивів навчання із показниками самоствавлення
внутрішньомотивованих студентів

	Інтегральне самоствавлення	Самоповага	Аутосимпатія	Очікув. позитивного ставлення інших	Самоінтерес	Самовпевненість	Очікув. ставл. інших	Самоприйняття	Самопослідовність	Самозвинувачення	Самоінтерес	Саморозуміння
Mz	-0,13	0,07	0,09	-0,34**	-0,07	-0,16*	-0,27**	0,29**	0,15*	-0,23**	-0,27**	0,06

Mr	0,59**	0,58**	0,03	0,37**	0,33**	0,37**	0,37**	0,38**	0,05	0,09	0,25**	0,56**
Md	0,06	-0,07	-0,12	0,27**	0,03	-0,12	0,18	-0,04	-0,15*	0,19**	0,29**	0,13
Mu	0,08	0,15	0,07	0,17*	0,08	0,02	0,06	0,10	0,27**	-0,08	0,18*	0,05

Примітка: Mz – мотив набуття знань; Mr – мотив оволодіння професією; Md – мотив отримання диплома; Mu – мотив успіху

– мотивація «отримання диплома» пов'язана із «очікуванням позитивного ставлення інших», «самозвинуваченням» та «самоінтересом»;

– мотивація «успіху» пов'язана із «самопослідовністю» та «самоінтересом».

Аналіз кореляційних зв'язків мотивів навчання у ВНЗ з показниками ціннісної сфери у вибірці зовнішньомотивованих студентів показав, що мотив набуття знань, який має низький рівень вираження, відповідно не має зв'язку із показниками ціннісних орієнтацій. Проте, мотив оволодіння професією, хоча й також має низьке значення, все ж пов'язаний із цінностями «розвиток себе», «духовне задоволення», «активні соціальні контакти». Мотив отримання диплома, який має високі значення в даній вибірці студентів, пов'язаний як із гуманістичними, так і з прагматичними цінностями.

Висновки. Виходячи із аналізу найбільш вагомих взаємозв'язків, умови формування та розвитку мотивації учіння створюються синергетичними ефектами, які досягаються в такому освітньому середовищі, де «працюють» цінності особистісного розвитку, духовного задоволення, креативності; створюється простір міжособистісної взаємодії, що забезпечує моральну підтримку, підґрунтя для формування самоповаги, самоінтересу, самоприйняття, саморозуміння та самовпевненості; забезпечуються можливості розвитку професійно важливих якостей і цінностей.

Зважаючи на те, що кризові (біфуркаційні) періоди неминуче виникають у процесі професійної підготовки студентів у ВНЗ, на різних її етапах, породжують суттєві зміни в осмисленні свого життєвого шляху, його

цілей і смислу, порушуючи цілісність системи ставлень особистості, позитивного самоприйняття, статусного положення та міжособистісної взаємодії. *В розвиваючому освітньому середовищі*, розвиток цієї системи може бути відносно прогнозованим. Такі впливи стимулюють включення специфічних захисних синергетичних тенденцій, спрямованих на підтримку особистісної цілісності. Загальна закономірність, при цьому, виражається в тому, що посилення зовнішніх впливів активізує стабілізаційний потенціал ядра особистості, внутрішні ресурси якого несуть синергетичну функцію, яка врівноважує дестабілізуючі негативні впливи середовища і особистості, індивідуалізують стиль поведінки людини, стимулюють розвиток рефлексії, стабілізують образ Я і світу.

Список використаної літератури

1. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
2. Асеев, В. Г. О двустороннем характере мотивационно-смысловых образований личности / В. Г. Асеев // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни : материалы III-V симпозиумов / Психологический институт Российской Академии образования. – М., 2001. – С. 32 - 41.
3. Файзулаев, А. А. Формирование системно-уровневой организации мотивационной сферы личности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. / А. А. Файзулаев. – М., 1984. – 18 с.
4. Файзуллаев, А. А. Принятие мотива личностью / А. А. Файзулаев // Психол. журнал. – 1985. – Т.6, №4. – С. 87-96.
5. Максименко, С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К.: Изд-во ООО «КММ», 2006. – 239 с.
6. Чирков, В. И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека / В. И. Чирков // Вопросы психологи. – 1996. – №3. – С. 116-132.

Анотації

Запропоновано модель мотивації учіння особистості як самодетермінованого феномена, базисними векторами якої є потреба в самореалізації, самоствавлення та перспектива професійного майбутнього. Викладено, визначену в процесі емпіричних досліджень, структуру та динаміку системно-рівневої організації мотивації учіння студентів, а також емпіричне розкриття мотивації учіння як холистичного та синергетичного феноменів.

Предложена модель мотивации учения личности как самодетерминированного феномена, базисными векторами которой является потребность в самореализации, самоотношение и перспектива профессионального будущего. Изложено, определенную в процессе эмпирических исследований, структуру и динамику системно-уровневой организации мотивации учения студентов, а также эмпирическое раскрытие мотивации учения как холистического и синергетического феноменов.

The model of learning motivation of the individual as self-deterministic phenomenon, which basis vectors are a need for self-actualization, self (self-acceptance) and the prospect of a professional future is proposed.

A structure and dynamics of the systematic leveled organization of students' academic motivation, specified in empirical studies, as well as empirical description of academic motivation as a holistic and synergistic phenomenon are explicated.

Довідка про автора:

Сердюк Людмила Захарівна, доктор психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії історії психології імені В. А. Роменця Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України